

HAikin vaiheista alkuperäislähtein

Dosentti Pirkko Leino-Kaukiainen arvostelee puheenvuoroani tämän aikakauskirjan uudistuksista vuosituhannen vaihteessa (HAik 3/2024 ja 1/2024). Kun hän syytti minua muistitietoon nojaamisesta, lienee paikallaan katsaus runsaiden alkuperäislähteiden pohjalla. Monet niissä esitetyt näkemykset ovat edelleen ajankohtaisia. Tietenkin sähköisen tiedonvälityksen vallankumous on muuttanut tieteellisen aikakauskirjankin asemaa siinä kuin yhteisöjen, kuten Historian Ystävien Liiton tiedotusmenetelmiä. Yhtään asiavirhettä Leino-Kaukiainen ei tekstissään osoittanut.

Historiallisen Aikakauskirjan (HAik) uudistusprosessi alkoi silloisesta taloudellisesta neuvottelukunnasta, jossa todettiin keväällä 1997 lehden levikin alentuneen 1980-luvun huipusta 20 % ja trendin jatkuneen.¹ Historian Ystävien Liiton (HYL) kautta tulleita tilauksia oli 1147 kpl, Suomen Historiallisen Seuran (SHS) jäsentilauksia 74 kpl. Tässä tilanteessa taloudellinen neuvottelukunta pohti sitäkin, ”onko HAikin sisällöllä ollut vaikutusta levikin vähenemiseen”, vaikka sisältöasiat oikeastaan kuuluivat kerran vuodessa kokoontuneelle toimitusneuvostolle. ”Potentiaalisia tilaajia on jatkossakin eniten nimenomaan historian harrastajien piirissä”, neuvottelukunnan ja HYL:n puheenjohtaja Veikko Löyttyniemi arvioi vaatien, että ”HYL:n jäsenmäärä ja samalla HAikin levikki tulee saada noususuunnalle!”

Olin kuulunut toimitusneuvostoon vuodesta 1994 ja valittu sen puheenjohtajaksi 1997. Vastasin Löyttyniemelle laajalla muistiolla 16.5.1997.² Ehdotin suppean työryhmän perustamista pohtimaan tilannetta, joka oli ”ongelmallinen, jollei peräti kriittinen” kysyen, riittääkö, että ”lähinnä valtion tuella tehdään julkaisu lähinnä kirjastoihin ja joillekin tutkijoille lähinnä meritoitumista varten”. Väläytin monia näkökohtia, jotka paljolti toistuivat seuranneissa muistioissa ja myös

päätöksissä. ”Tärkeitä” HAikille olivat mielestäni ”linjakirjoitukset (esim. pääkirjoitukset), historiakirjallisuuden kattava, kohtuullisen nopea ja asiantunteva arviointi, virkeä keskustelu, merkittävät tutkimusartikkelit keskeisistä aiheista, tiedeyhteisön kehityksen analyttinen seuraaminen”. Näissä tavoitteissa ei todellakaan ole syytä kääntää takkia.

Johtamani toimitusneuvosto päätti 12.6.1997 perustaa työryhmän pohtimaan levikin laskua. Siihen kutsuttiin prof. Seikko Eskola (SHS), Veikko Löyttyniemi (HYL), päätoimittaja Ohto Manninen, lehtori Leena Mäkilä (historianopettajat) ja prof. Raimo Salokangas (toimitusneuvoston varapuheenjohtaja, SHS). Olin kokoonkutsujana ja toimitussihteeri Veikko Kallio sihteerinä.³

Työryhmän ehdotuksesta toimitusneuvosto teetti HAikin historian ilmeisesti ainoan lukijatutkimuksen Salokankaan ohjauksessa Jyväskylän yliopiston opinnäytteenä. Sen tekijä Leena Ripatti korosti kyselyyn vastanneiden pienehköä määrää ja itsekin huomautin, etteivät lukijatutkimukset anna valmiita vastauksia lehtien kehittämiseen.⁴ Tämäkin kartoitus osoitti puolestaan, että niin HAikin tilaajilla kuin tilaajapotentiaalilla oli ristiriitaisia toiveita ja odotuksia lehdestä. Rajoituksineenkin selvitys antoi lähtökohtia HAikin tilanteen pohtimiseen.

Edelleen selvitimme tilaajakunnan rakennetta. Erityisesti hämmensi se, että kolmasosa SHS:n tutkijajäsenistä – siis tutkijayhteisön ytimestä – ei tilannut seuransa omaa aikakauskirjaa. Ensi alkuun työryhmä keskittyi kuitenkin selkeyttämään HAikin kovin sekavaa markkinointia ohjaten eri tahoja tiedottamaan lehdestä. Lehden rooli internetissäkin välähti jo.

Ennen muuta työryhmä lähetti 1.12.1997 HAikin julkaisijoille eli SHS:lle ja HYL:lle muistion levikkitalanteesta ”pohdintaa ja mahdollisia toimenpiteitä varten”. Lähetteessä kerroin laati-

1. Veikko Löyttyniemen (HYL:n puheenjohtaja) P.M. 14.5.1997. Tilausmäärä oli 1989 1968 kpl ja 1997 enää 1535 kpl. – Kaikki tämän puheenvuoron lähdedokumentit kirjoittajan hallussa.

2. Vesikansa Löyttyniemelle 16.5.1997.

3. HAik-työryhmän dokumentit 1997.

4. Leena Ripatti, Millainen on HAik? Kartoitus tilaajien ja potentiaalisten tilaajien käsityksistä ja toiveista Historiallinen Aikakauskirjan suhteen. Jyväskylän yliopisto, viestintätieteiden laitos. Journalistiikka 1998.

neeni tekstin työryhmän keskustelujen pohjalta lisäen, etteivät työryhmän jäsenet olleet välttämättä sitoutuneet kaikkiin siinä esitettyihin näkemyksiin. Työryhmä piti keskustelun herättämistä tässä vaiheessa kuitenkin ”tärkeämpänä kuin yksimielisen mietinnön hiomista”. Lisäsimme, että ”levikitrendiin kannattaa suhtautua vakavasti”⁵

Muistiossa muistutettiin, että ”lehtikriiseissä toimitus ja markkinointi syyttävät yleensä toisiaan. Useimmiten syytä on molemmissa.” HAikin markkinointi todettiin vähäiseksi ja toiminnot oli ”kaikkiaan siroteltu kovin moneen paikkaan”. HAikin sisältöä pidettiin ”laadukkaana” eikä nähty ”mitään syytä luopua 1995 vahvistetusta perustavoitteesta, tieteellisestä aikakausjulkaisusta, joka on samalla Historian Ystävien Liiton jäsenlehti. Sivistysmaassa on oltava historiatieteellinen aikakauskirja. Hyväkin julkaisua voi silti parantaa ja tehdä se yhä kiinnostavammaksi niin tiedeyhteisölle kuin muille.” (Leino-Kaukiainen sivuuttaa sen, että julkaisusopimus oli uudistettu jo 1995.)

Muistion mukaan ”potentiaalista, luontevaa lukija/tilaajakuntaa HAikilla on niin paljon, ettei tieteellisyydestä sanan myönteisessä mielessä pidä/tarvitse tinkiä”. ”HAikin ei kannata kilpailla edes *Suomen Kuvalehden* kanssa populaarisuudessa, ei HAik sitä kisaa voita. Kannattaa olla paras omassa sarjassaan.” Kuitenkin varoitimme kovin ahtaista aiheista tai ”niin konstikkaasta käsittelytavasta, että aniharva vaivautuu puurtamaan sen parissa, vaikka tähän pystyisikin.”

Lehden ”liikeidean” saattoi muistion mukaan määritellä näin:

Historiallinen Aikakauskirja esittelee suomalaisen historiantutkimuksen kulloisetkin päävirtaukset ja on alan johtava keskusteluareena. Lehti kertoo myös suomalaiselta kannalta keskeisimmistä kansainvälisen tutkimuksen pääsuuntauksista. HAikia seuraamalla alan tutkija ja harrastaja pysyy selvillä siitä, missä historiantutkimuksessa mennään. Työryhmä ei tässä puutu tarkemmin HAikin sisältöön, joka kuuluu päätoimittajalle sekä toimitusneuvostolle, mutta korostaa seuraavia elementtejä:

Sitten lueteltiin puoli tusinaa painoaluetta ja toivottiin, että ”kirjoittajina ovat niin johtavat suomalaiset historian tutkijat mahdollisimman kattavasti kuin alan nousevat lahjakkuudet.” Keskustelua herättäneet teemanumerot olivat ”aika ajoin paikallaan. Ne eivät saisi kuitenkaan jäykistää HAikia eräänlaiseksi kirjasarjaksi, vaan jokaisessa numerossa olisi oltava monipuolinen sisältö. --- Tietenkään lehti ei saa olla pelkkä albumi, johon kootaan sattumanvaraisesti tarjottuja kirjoituksia.”

Alan järjestökenttään toivottiin selkeyttämistä. Työryhmä ehdottikin HAikin nykyisen hallituksen muodostamista. Myös julkaisijajärjestöjen konsultointia niin sisällön arvioinnissa kuin päätoimittajan vaalissa suositeltiin samalla kun korostettiin ”päätoimittajan vastuuta sekä siitä seuraavaa oikeutta päättää yksin lehden konkreettisesta sisällöstä”.

***

Työryhmän muistio siirtyi nyt julkaisijayhteisöille. Kuten dosentti Leino-Kaukiainen kuvasi, tässä vaiheessa hän tuli mukaan prosessiin SHS:n nelijäsenisessä työryhmässä, joka valmisti seuran kannanoton HAikin kehittämiseen.⁶ Tämä työryhmä ehdotti tieteellisissä artikkeleissa siirtymistä referee-käytäntöön, mikä pian mutinoita hyväksyttiin. Myös SHS:ssä kannatettiin keskustelu- ja arvosteluosaston ”aktiivointia”, jolloin tulisi tavoitella ”aktiivista keskustelua historiantutkimuksen metodeista ja teoreettisista lähtökohdista”. Toimituksen olisi muututtava ”aktiiviseksi artikkelien ja kirja-arvostelujen tilaajaksi”, pidettävä ”kiinteämpää yhteyttä tutkimuksen kenttään” ja toimittava tiiviimmin kollektiivina.

SHS:ssa yhdyttiin ehdotukseen johtielinten yhdistämisestä nykyiseksi hallitukseksi. Kuitenkin väläytettiin, että ”päätoimittaja ja toimituksen jäsenet valittaisiin --- historiallisen seuran vuosikokouksessa”. Lehden toinen julkaisija, jonka kautta valtaosa tilauksista tuli, olisi siis täysin syrjäytetty strategisestikin tärkeästä päätöksestä. HYL:n mielestä uuden hallituksen tuli valita päätoimittaja ja tämän ehdotuksesta toimitussihteeri, muun toimituksen valitsisi päätoimittaja. Tähän päädyttiin.

5. Työryhmä (Vesikansa – Kallio) SHS:lle ja HYL:lle 1.12.1997.

6. Suomen Historiallisen Seuran kannanotto Historiallisen Aikakauskirjan kehittämiseen, päivämätön 1998.

SHS epäili väläyttämäni populaaritieteellisen historialehden muodostumista HAikille ”todelliseksi kilpailijaksi”. Olin huomauttanut Ruotsissa menestyneestä Bonnierin *Populär Historia*-lehdessä ja seurasin sittemmin etenkin *Der Spiegelin* historianumeroita. SHS oli oikeassa siinä, etteivät Suomeen perustetut populaarit historialehdet ole nousseet erityisemmin lentoon. Toinen asia on, kannattaako siitä iloita.

Kommenttina etenkin lukijatutkimukseen, mutta varmaan myös SHS:lle kirjoitin 7.10.1998, että ”kaikissa julkaisijayhteisöissä on lähdeyhtiä siitä että HAik on *ennen muuta tieteellinen aikakauskirja*.” (Kursivoinnit JVe.) Sillä ”on runsas tilaajapotentiaali”, jota voisi hyödyntää ”melko yksinkertaisillakin toimenpiteillä”. Kuitenkin niitäkin vaikeutti ”*hallinnon mutkikkuus*”. Kun molemmat julkaisijajärjestöt kannattivat uudelleenjärjestelyä, niihin mentiin ripeästi ja vuosittain vaihtuessa aloitti nykymuotoinen HAikin hallitus.⁷

***

Epäilemättä erehdyin, kun tultuani 2003 HYL:n vuorolla HAikin hallituksen puheenjohtajaksi kutsuin sen eräänlaiseen aivoriiveen. Yrityksissä ja monissa muissakin yhteisöissä niissä jopa toivotaan lennokkaita ajatuksia – eikä niitä tulisi ihan heti ampuu alas. Leino-Kaukiainen sydämisti sen sijaan perin juurin eikä näy vielä leppyneen. Olisi pitänyt toimia, kuten aina ennenkin. Tosin toimitusneuvosto ja sitä edeltänyt ”toimitus”, johon kuuluivat kaikki suomenkieliset historian professorit, oli jo käsitellyt nimenomaan HAikin sisältöä – myös HYL:n edustajien osallistuessa usein vilkkaaseen keskusteluun.

En tietenkään ehdottanut kirja-arvostelujen lopettamista – olen julkaissut niitä itsekin yli 60 vuoden ajan paljon, myös HAikissa toimituksen pyynnöstä. Alan kirjalueteloa puolestaan julkaistiin kritiikkien täydennyksenä nuoruuteni HAikissa. Esim. numerossa 1/1963 (päätoimittajana Pentti Renvall, toimitussihteerinä Heikki Ylikangas) lueteltiin parilla sivulla ”toimitukselle saapunut kirjallisuus”, johon toki kuului tutki-

musten ohella mm. Nabakovin *Lolita*. Lisäksi lehdessä lueteltiin sivun verran niin Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran kuin SHS:n julkaisuja ja oli paikka kustantajien ilmoituksiakin kaksi sivua.⁸

Aika entinen ei koskaan enää palaa, mutta monesta historiateoksesta ei näy laajemmasta julkisuudesta nykyään mitään. Helsingissä väitöskirjat sentään luetellaan *Yliopisto*-lehdessä. Verkosta löytyy vaikka mitä, mutta sinne on lukijan hakeuduttava. Kirjakritiikit ovat harventuneet isoissakin lehdissä. Olenkin jatkuvasti korostanut eri tilaisuuksissa kirja-arvioiden keskeisyyttä HAikissa. Niiden rakenteesta voi aina keskustella.

***

HAikin päätoimittajan valinnasta vuonna 2000 Leino-Kaukiainen kirjoittaa passiivissa – siis päätoimittaja ”valittiin”, vaikka teossa oli subjektinsa eli ehdottajansa, professori Martti Häikiö. Ja totta kai tiesin, että suostuteltu ja valittu eli professori Juha Sihvola oli saman HAikin hallituksen jäsen – istuimmehan silmätysten pienehkössä kokoushuoneessa Tieteiden talossa.

Ehkä on hyvä kerrata lehden päätoimittajaprosesseja. Heidät oli vuosikymmenien ajan poimittu epämuodollisesti johtavien historioitsijoiden sisäpiiristä sarjassa Jalmar Jaakkola – Pentti Renvall – Eino Jutikkala – Päiviö Tommila – Ohto Manninen. Toimitusneuvosto ja aiempi ”toimitus” toki vahvasti vaalit. Menettely nostatti vähitellen mutinaa, joten ehdotin toimitusneuvostossa päätoimittajan valitsemista avoimella haulla.⁹ Professori, myöhempi akateemikko Päiviö Tommila epäili minulle, ettei päätoimittajaa näin löydetä, mutta yritimme. Avoimella haulla torjuimme myös joutavaa narinaa.

Kaksi pätevää nuorta tutkijaa haki yhdessä tehtävää ja haastattelimme heitä HAikin hallituksessa. Varmaan aikakauskirja olisi kehittynyt hyvin heidänkin johdolla. Häikiö kuitenkin huomautti haastattelun jälkeen, että eikö alan johtavan julkaisun päätoimittajan pitäisi olla sentään professori alkaen taivutella vieressämme istuvaa Sihvolaa tehtävään. Hän suostui ja hyvin sujui.

7. Vesikansa: P.M. Joitakin lisänäkökohtia HAikin tilanteesta 7.10.1998. Vrt. myös toimitusneuvoston ptk:t 8.5.1995, 26.10.1998, 28.9.1999.

8. Historiallinen Aikakauskirja 61:1(1963), 91–92, 103.

9. HAik toimitusneuvosto 28.9.1999, ptk, Vesikansan kirje HYL:lle 2.11.1999, sen liitteenä hakuilmoitus.

Professoreja ovat myöhemmätkin päätoimitajat olleet ainakin toimikautensa loppupuolella. Avoimeen hakuun on sopeuduttu, kuten laajalti muussakin yhteiskunnassa.

***

Rooliani HAikissa Leino-Kaukiainen vähättelee yhden vuoden käväisijänä sivuuttaen sen, että olin siis ollut vuodesta 1994 silloisessa toimitusneuvostossa, 1997–99 puheenjohtajana ja suunnittelemani hallintouudistuksen jälkeen muodostetun hallituksen varapuheenjohtajana 2000–2002. Hallituksen puheenjohtajaksi tulin HYL:n vuorolla HAikin juhlavuodeksi 2003, jolloin mm. kerjäsin melkoiset varat lehden muhkeaan juhlanumeroon ja johdin pääjuhlan järjestelyjä – unohtamatta Leino-Kaukiaisen panosta varapuheenjohtajana. Kymmenen vuoden talokootyön jälkeen olin kai oikeutettu väistymään HAikin luottamustoimista? Toki Heikki Talvitie kysyi sittemmin minulta ehdokasta seuraajakseen HAikissa – saaden toteutuneen neuvon.

Kuten Leino-Kaukiainen mainitsee, toimitin (myös talkootyönä) uutta *Historian Ystävää* vuoteen 2011 saakka. Edelleen luonnostelin Tilaushistoriakeskukseen hallituksessa uudet sopimusmallit ja toimin HYL:n hallituksessa sen ohjelmatyöryhmän vetäjänä useita vuosia. Historian harrastusta edistivät monet muutkin luottamustoimeni. Ehkä tuo toiminta auttoi tutkijayhteisöäkin?

Historian Ystävän (HY) perustamisen taustalla oli HYL:n jäsenkirjeiden kalleus ja kankeus, mutta myös pyrkimykseni torjua epäluuloa siitä, että liiton tiedotusasiat veisivät sivuja tieteellisiltä teksteiltä. Lähdin siitä, että HAikin uusi liite keskittyy tiukasti tiedotukseen mm. HYL:n tilaisuuksista ja palkituista historiateoksista. Pääkirjoitus (usein HYL:n puheenjohtajan laatima) toki oli.¹⁰ Puheenjohtaja Heikki Talvitie näki mahdoli-

suuksia kehittää HY:stä laajempikin historialehti, mutta tähän ei voimia eikä intoa koskaan riittänyt.¹¹ Verkkoviestintä mullisti sitten 2010-luvulla liitonkin tiedottamisen ja HY muuttui lähinnä HYL:n puheenjohtajan laatimaksi HAikin palstaksi.

***

Leino-Kaukiaisen mielestä HAikin hallituksen tulee rajoittua järjestämäänsä rahoitus tutkijayhteisön lehdelle. Kuitenkin jokaisen kustantajayhteisön hallitus vastaa sen strategiasta – juridisesti konkurssihuutokauppaan asti. (HAikilla ei tosin liene juuri huutokaupattavaa.) Strategiaan kuuluu toimituksen peruslinja. Viisas hallitus ei sen sijaan sekaannu operatiivisiin detaljeihin, kuten yksittäisiin teksteihin.

Ehkä Leino-Kaukiainen kaipaa paluuta aikaan, jolloin oli erikseen toimitusneuvosto ja suppea taloudellinen valtuuskunta? Toimitusneuvoston tehtävät siirtyivät uudelle hallitukselle siinä kuin taloudellisen valtuuskunnan toimet ja vastuu. Toisaalta kohtuullisen usein kokoontunut, suppea taloudellinen neuvottelukunta oli katsonut joutuneensa käsittelemään myös sisältölinjaa. HAikin strategian pohdinta alkoikin sieltä.¹²

Mediahistoriassa keskeinen teoria levikkikierteestä on vaikuttanut aikakauskirjoissakin. Enää ei ole esim. *Valvojaa*, *Hiidenkiveä* tai painettua *Ulkopolitiikkaa*. Leino-Kaukiaisen ja kumppanien nelipyöräjarrutuksen aikana *Historiallisen Aikakauskirjan* levikki ei liene ainakaan noussut, kun taas joidenkin siihen jossakin määrin rinnastettavien lehtien tilaajakunta on edelleen moninkertainen. Toimintaympäristö on muuttunut ja historiaa käsitellään mm. Agricola-verkossa. Sitä tärkeämpää olisi vahvistaa jatkuvasti ja ennakkoluulottomasti HAikin asemaa tilaajien ja muiden lukijoiden mielissä.

Jyrki Vesikansa
Filosofian tohtori, lehdistöneuvos

10. Dokumentit *Historian Ystävistä*, kirjoittajan hallussa.

11. Muistitieto.

12. Toimitusneuvoston kokouskutsu 8.5.1995, kirjoittajan reunamerkinä.